

MACAR TÜRKOLOGLARI'NIN BALKANLARDAKİ ALAN ARAŞTIRMASINDA ALEVİ VE BEKTAŞİLER

Alevi and Bektashis in the Hungarian Turcologists' Field Researches in the Balkans

Aleviten und Bektaschiten in Balkan-Feldforschungen von ungarischen Türkologen

Éva CSÁKI*

ÖZ

Macar Türkologları çok eskiden beri Macar etniğindeki Türk izlerinin peşindedir. Macar halkının oluşumunda Türklerin payı da vardır. Karpatlar Havzasına yerleşmiş Macarlara refakat eden Türk boy ve kavimleri bulunmuş hatta her iki taraf birbirine dilini öğretmiştir.

Balkanlar'da tarih boyunca yerleşmiş Türklerin arasında birçok Macar alan araştırması gerçekleştirmiştir. Budapeşte'de Macar kültüründe bulunan şarkî etkileri üzerine iki günlük bir konferans organize edilip bunların tespitine girişilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Macar Türkologları, Balkanlar, Alan Araştırması, Alevi, Bektaşi.

* PhD Péter Pázmány Katolik Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü Budapeşte/Macaristan, csaki.eva@btk.ppke.hu.

ABSTRACT

For a long time, Hungarian Turkologists have been in search of Turkish traces in Hungarian ethnicity. Turkish people, too, played a role in the ethnic formation of Hungarians. Turkish tribes and clans that lived together with Magyars settled in the Carpathian Basin were discovered. Moreover, researchers working on this subject, indicate that Turks and Magyars learned each other's languages.

Throughout history, many Hungarian researchers carried out studies on Turks settled in the Balkans. As a Hungarian Turkologist, we organized a two-day conference on oriental influences in Hungarian culture in Budapest. On this conference, researches presented and argued their findings on oriental influences in Hungarian culture.

Keywords: Hungarian Turkologists, Balkans, fieldwork, Alevi, Bektashi.

ZUSAMMENFASSUNG

Die ungarischen Turkologen sind seit geraumer Zeit auf der Suche nach türkischen Einflüssen auf die ungarische Ethnie. Bei der Formierung bzw. Entstehung des ungarischen Volkes spielten die Türken eine Rolle. Es ließen sich türkische Stämme und Völker auffinden, die die im Karpatenbecken ansässigen Ungarn begleiteten, und beide Seiten lehrten einander sogar Sprachen. Es gibt zahlreiche Feldforschungen zu Türken, die sich in der Geschichte am Balkan niedergelassen haben. Wir haben eine zweitägige Konferenz zu den orientalischen Einflüssen in der ungarischen Kultur in Budapest organisiert und versuchten diese herauszuarbeiten.

Schlüsselwörter: ungarische Türkologen, Balkan, Feldforschungen, Aleviten, Bektaşiten.

Balkanlardaki Türklerin tarihi birçok nedenden dolayı Macarlar'ın ilgisini çekmektedir. Osmanlılar'dan önceki dönemlerde bile Balkanlar'a yerleşmiş Bulgar Türkleri, Kumanlar ve diğer, çok önceleri asimile olmuş Türkler de Macar kültürünü etkilemiş ve izler bırakmışlardır.

Osmanlı döneminde (15-16. yy) esir düşmüş György adında bir Macar keşişi Türkler arasındaki izlenimlerinden ilginç bir hatıra kitabı yazmıştır¹. Bu kitapta Türkler'in din, ahlak, edep, davranış, ve geleneklerinden (örneğin yağmur dualarından) ve diğer birçok şeyden açık açık bahsetmiştir. Sayfa 78-79'da ise *nefesogli* ile semah detaylarından başka semah metinlerinin güzelliğine (s. 80), hatta Hacı Bektaş'a (s. 84) ve Hıdrellez'e (s. 86) de değinmektedir. Bir yerde ise (s. 81 kendim çevirdiğim) "*Tarikattekilerin her sözü, yaptığı her şey ya da hareket örnek olabilir, onlar insanlardan başka melek gibi gözükmektedir.*" demektedir. Kendisi her ne kadar Türkolog değilse de, belli sebeplerden dolayı onun izlenimlerine de dikkat çekmek istedim.

Türkologlarımızdan Ignác Kúnos (1906) Ada Kale'den yola çıkıp Türk halk edebiyatı derlemelerine başlamıştır. 90 sene sonra, derlediği metinlerin birçoğu benim de önüme çıktı. Daha da önemlisi onların içerisinde tarikatlarda bulduğum Sufi düşüncelerinin çeşitlerinden de vardı.

László Rásonyi (1936) Balkanlar'daki yer adları ve lehçelerini incelemiştir. Yer adlarının araştırması sadece dil tarihine değil, tüm kültür üzerine bir ışık saçmaktadır. János Eckmann (1945) Mansuroğlu ile Trakya Türk lehçelerinin hakkında önemli bir makale yazmıştır. Gyula Németh Balkanlar'daki Mevli geleneği ile ilgili izlenimlerinden haber vermiştir. György Hazai ise hem Bulgaristan hem diğer Balkan ülkelerindeki ağır özelliklerinden makale yazmıştır. Doktora tezi² ise 17. yy Jakab Harsányi Nagy tarafından yazılmış "Colloquia Familiaria Turcico-Latina" adlı Türkçe-Latince konuşma kitabının Almanca'ya çevirisi ve analizidir. Yazarın başlıca amacı Türkçe öğretmek olup bunun yanında kitapta Türkler hakkında bildiklerini özetlemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısı, durumu ve gelenekleri hakkında birçok şeyden bir nevi sohbet havasında bilgi vermektedir. Sayfa 459-472'de "eski ve meşhur mesebler dortur"... "Yeni, meşhur mesebler ve mesebdesler bunlardır: Hayderi, Tenasühi, Şabani, Hacı Bektaş, Kadizadeli, İsraki, Çehebi, Zeini, Mesihi, Melami, Hayati, vs." demektedir. (Hazai, 1973: 193).

1 Yağmur (2016: 201) makalesinde Macar ya da Sırp asıllı olduğundan bahsetmiştir.

2 Hazai'nin bu çalışması dil tarihi üzerinedir. Karşılaştırmalı şekil ve ses bilgisi, cümle yapısı, kelime hazinesi ve anlam bilimini de dahil etmektedir.

Macar halk bilimci Domokos (1987: 364) 1929 yılında gerçekleştirdiği Moldova'daki Macarlarla ilgili en kapsamlı araştırmasında şöyle bir konu yer almaktadır: Tatros nehrinin yakınında bir tepe başında azizler gömülüdür. Oradaki hayatın hatıraları pagan ve putperest isimlere sahip yer adlarında saklıdır ve kilise kayıt ve raporlarında belgelenmiştir. Geceleyin o tür yerlerde Hıristiyan olmayan ayrılıkçılar cem yapıldığını fark etmişlerdi. Ellerinde meşaleler ile dini geçit yapmışlar ve büyüleyici ilahilerin ezgileri duyulmuştur. Bu yerin ilkbaharda akın akın ziyaretçisi olmuştum. Söylentiye göre birçok keramet, mucizevi iyileşme ve diğer birçok sebep ile inananlar gelmekteymiş. 1630'lu ve 1640'lı yıllarda sözüne güvenilir tanıklar birçok kerameti detaylı bir şekilde anlatmışlardı.

Az bilinen Döbröşsy (2006) adlı bir Protestan misyoner ise iki dünya savaşı arasında otuzlu yıllarda Bulgaristan Deli Orman Türk köylerinde ve Sumla (Sumen) çevresinde hizmet etmişti. İzlenimleri boldu, örneğin orada yaşayan Kızılbaşlar'ın edebi dili Arapça veya Farsça değil de sade Türkçedir demiştir. Muhabbet geleneğinin hayranı kalmıştır. En meşhur dört tekkeden bahsetmiştir: Demir-Baba tekkesi, Deli-Orman Sumla tekkesi, Kızana tekkesi ve Babaköndü.

Meslektaşım, Türkolog ve edebiyatçı, saz sanatçısı Sudár (2008: 227) Macaristan'daki Bektaşi tekkeleriyle ilgili makale yazmıştır.

Kendi çalışmalarım Aleviler arasında 1992'de Ankara'da başladı. TRT'deki bir sanatçı arkadaşımız sayesinde başkentin kenar mahallesinde oturan bir zakirin evinde misafir olduk. Güzel bir sohbetten sonra ailenin fertleri ve zakirin kendisi de nefesler söylediler. Etnomüzikolog János Sipos'la güzel kayıtlar yaptık ve bu kayıtlar tıpkı Adana'daki Aleviler arasında yaptığımız diğer kayıtlarımız gibi arşivimizde yer almaktadır.

Daha sonra Ankara'da o dönemde A.Ü. Türkoloji Bölümü öğrencisi olan Sz. Szilágyi ile A. Yalçın'ın bizi yönlendirdiği bir Alevi töreninde derlemeler yaptım. Üçüncü defa ise Ankara'daki Alevi dostlarımızın bizi cemevine davet etmeleri ve oradaki muhabbete katılımımızla oldu.

Bektaşiler arasındaki çalışmalarım da 1999 Kasım ayında, tam Düzce depreminden sonra, Trakya'da başladı. Oraya İstanbul'daki uluslararası bir kongrenin ardından gittik. Kongrenin kapanış töreninde koridora kaçıp rahmetli Erman Artun³ ile daha önceki

3 Nurlar içinde yatsın rahmetli! Kendisi Trakya folklorunun da bilginiydi, kitaplarından faydalanmıştık.

derlemelerime bakıp düzenleme yaptık. Teypten kayıtları dinledik ve anlamadığım kısımlarını Erman Bey anlatmaya çalıştı. Kulağımızda kulaklık vardı ama depremi hiç görmeyen birisi olarak olayları hiç anlayamadım. Akşam eşimle uzun uzun tartışma yaptık. Konu, İstanbul'dan hemen Budapeşte'deki çocuklarımıza dönelim mi yoksa ertesi gün Çorlu'daki Trakya Babalarının toplantısına katılalım mı idi.

Yolumuza Çorlu'da koyulup, Havsa-Musulça'ya gittik. Bulgaristan'dan gelip buraya yerleşmiş canlardan nefesler ve semahlardan başka açıklamaları da kayıt ettik. Karacakılavuz'da diğerleri arasından türkücü genç bir bayanla ve 30 senedir çobanlık yapmakta olan bir beyle tanıştık. Tekirdağ'daki Rákóczi müzesinde, Çingene bir aileden çoğunlukla düğün ezgileri dinledik. Gelecek istasyon olan Kaşıkçı okulunda öğrencilerden derlemeler yaptık. E. Ekin küçük çocukken davulcu babasıyla beraber Ramazanlarda türkü söylüyormuş. İlk turumuza Kılavuzlu'da son verdik. R. Engin beyefendi ve ailesi bizi misafir edip ceme götürdü. İlk unutulmaz Bektaşî muhabbetine katılma fırsatımız burada oldu.

1999'da ise İzmir Özdere'de dedebaba ile tanışma fırsatını bulabildik. Dedebaba Hazretleri bize tarikattan ve Bektaşî geleneklerinden kendi şiirlerine kadar birçok şey anlattı.

2002 Aralık ayında ikinci defa o bölgeye derleme amacıyla gittim. Araştırmam sırasında Tekirdağ'dan yola çıkıp Kılavuzlu, Yenibedir, Çeşmekolu, Kırklareli, Karıncak, Kızılcıkdere, Lüleburgaz'da ikiyüze yakın ezgi ve birçok röportaj kayıt edip çok şey öğrendim.

2003 Nevruz törenlerine Mart ayında can dostlarım Kırklareli'ne davet ettiler. Bu sefer de Trakya'nın önemli yerlerinde, Bektaşî cemiyetler beni törenlerine kabul etmişlerdi. Hatırımda bu sefer kuzey köylerinden Devletiağaç ve Ahmetler derin iz bırakmışlardı. 2003 Haziranında Topçular'a davet aldık. Bektaşî dostlarımız, J. Sipos'la beraber beni şenliklerine, Kırklareli'nden Topçular'a götürmüşlerdi. Sayelerinde şenlikte yeni canlarla tanışıp birçok kayıt yaptık. Sonra ise Zeytinburnu'ndaki bir ceme misafir olduk.

Trakya derlemelerimiz detaylı ve bilimsel bir şekilde bir kitapta ebedileşti, kitabı Macar Bilimler Akademisinin Yayınevi güzel bir şekilde İngilizce yayımlandı.⁴

4 Kitap academia.edu web sayfasında her gün dünyanın her kıtadaki ülkelerden ziyaret edilmektedir.

Sonuç

Türkiye'nin Kırşehir, Ankara, Trakya, Eskişehir, Antalya, ya da neresi olursa olsun, Alevi ve Bektaşi topluluklarında hoşgörü ile karşılandık. Bir Alevi sempozyumunda Misafir konulu bir makalemde bunu detaylı anlatmıştım.

Balkanlar'daki tarikatlerden çok uzun zamandan beri haberimiz var. Erken döneme Osmanlılar'a uzanan tarihinin Macaristan topraklarında bile izleri bulunmaktadır. Yeter ki şimdi Gül Baba'yı hatırlayalım. Hakkında bir başka sefer konuşmuştuk, yine konuşacağız. Buda'daki türbesi yeni restore edildi ve Türkiye Cumhurbaşkanı birazdan açılışını yapacak.

- CSÁKI, É. (2004). “Buda’daki Gül Baba Türbesi ve Türk Halk Kültürü”. *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildiriler, 23-27 Eylül 2002 Mersin*. Ankara: TÜKSEV Kültür Yayınları. 329-332. ISBN 975-6573-01-5
- CSÁKI, É. (2010). “Hacı Bektaş Veli’nin İzinden”. *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli*. Ed. F. Kılıç, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. 101-108. ISBN 978-975-16-2355-5
- CSÁKI, É. (2010a). “Hacı Bektaş Veli’nin Kişiliği ve Felsefesi Türkçe Şiirlerde Nasıl Yansıtılmaktadır?”. *Hacı Bektaş Veli’nin Tarihsel Kimliği, Düşünce Sistemi ve Etkileri. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu 30-31 Ekim 2009 Üsküp/Scopje*. Ed. G. Aytaş, Y. Doğan, D. B. Akman Yeşilel. (G. Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları Araştırma Dizisi 12) Ankara: G.Ü. Yay., 181-186. ISBN 978-975-507-194-7
- CSÁKI, É. (2010b). “Nefes: Bektaşilik ve sanatın kesişen yolları”. *Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, ”. Ed. P. Ecevitoglu, A. İrat, A. Yalçinkaya. Ankara. 402-406. ISBN 978-975-9051-95-2
- CSÁKI, É. (2016). “Sufism in Alevi and Bektashi Culture in Turkey”. *Proceedings of the 1st International Conference on the Role of Religions in the Turkic Culture held on Sept. 9-11*. Ed. M. Ivanics, E. Csáki, Zs. Olach, Budapest. 117-123.
- DOMOKOS P. P. (1987). *A moldvai magyarság*. Budapest: Magvető.
- DÖBRÖSSY L. (2006). “Krisztusért járván követségen”. *Hét év a minárék tövében*. Pécel.
- FÜGEDİ E. (ed.) (1976). *Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a 15-16. századi fogságról*. Budapest: Európa K.
- HAZAI, Gy. (1959). “Les dialectes turcs du Rhodope”. *AOH IX*. 205-229.
- HAZAI, Gy. (1960). “Textes turcs du Rhodope”. *AOH X*. 185-229.
- HAZAI, Gy. (1973). *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsányi*. (Bibliotheca Orientalis Hungarica XVIII) Budapest: Akadémiai K.
- KAKUK, Zs. (1958). “Le dialecte turc de Kazanlyk. Textes turcs de Kazanlyk”. *AOH VIII: 1*. 169-187; 2. 241-311.
- NÉMETH, J [Gy.] (1949). “La cérémonie du tewhid á Vidin”. *Ignace Goldzsiher Memorial*, V. I. Budapest. 329-335.
- NÉMETH, [Gy.] (1965). *Die Türken von Vidin. Sprache, Folklore, Religion*. (Bibliotheca Orientalis Hungarica, 10). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SIPOS, J., Csáki, É. *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order. The Music of Bektashis in Thrace*. Budapest. ISBN 978 963 05 8821 8
- SUDÁR, B. (2008): “Bektaşi Monasteries in Ottoman Hungary (16th-17th centuries)”. *Acta Orientalia*. 61:1-2. 227-248.
- YAĞMUR, Ö. (2016). “Mohaç Esiri Bartholomeo Georgieviz’in Türklerle İlgili Bir Kitabı: *De Turcarum Moribus Epitome* (1553)”. *Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2012 İstanbul)*. Ed. F. Turan vd. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 201-216.